

УДК 821.161.2-21.09«190»Франко:7.0

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИЙ ВИМІР ДІЙОВИХ ОСІБ У МАЛЕНЬКІЙ ТРАГЕДІЇ «ЧИ ВДУРІЛА?» ІВАНА ФРАНКА

Володимир ПРАЦЬОВИТИЙ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української літератури імені академіка Михайла Возняка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000*

Простежено, як драматург, поєднавши засоби реалізму, імпресіонізму та експресіонізму, соціально зумовив та психологічно переконливо вибудував логіку вчинків трагічних образів-характерів Каміли та Юліана, акцентуючи увагу на морально-етичній складовій їхньої поведінки.

Ключові слова: морально-етичний вимір, маленька трагедія, образи-характери.

Маленька трагедія «Чи вдуріла?», в якій наявні тільки дві дійові особи, розпочинається детальним описом обстановки драматичного дійства: «Юліан, молодий, вродливий паннич, власне кінчить туалет перед дзеркалом, розчісує щіткою на голові рідке волосся і розкішні баки, підкручує вуси» і «Каміла, вродлива брюнетка, лежить на ліжку, накрита ковдрою, скулившись, немов змерзла, і слідить очима його рухи» [5, с. 378].

Щоб передати трагічну тональність твору, І. Франко використав червоний колір у ремарці-описі готелевого покою: «Ліжко, софа, оббита червоним плюшем, стіл з квітучими хризантемами в вазонику. Збоку столик, закинений фотографіями та мальованими картками. Одинокі вікно, заслонене червоною фіранкою, крізь яку просвічує сонце, кидаючи на ліжко червону квадратovu пляму» [5, с. 378]. І хризантеми як символ смутку, і червоний плюш софи, і червона фіранка на одинокому вікні, і червона квадратова пляма на ліжку – все це елементи замкнутого простору, які створюють гнітючу атмосферу вже на початку твору. І. Франко – великий майстер художньої деталі – досягнув відповідної настроєвості дійових осіб кількома влучними фразами. Каміла, здригаючись, виголошує: «Яке дивне світло! Як кровава пляма» [5, с. 379].

Сонце розбудило Камілу та Юліана. Вони ще в полоні любовних пестошів, але настав новий день, який змінив обставини. Колізія драми в тому, що Каміла не хоче відпускати свого коханця і бажає продовжити щасливу мить. Вона намагається хоч на деякий час затримати Юліана. Вона дивиться на нього закоханими очима і не усвідомлює того, що зі сходом сонця ситуація кардинально змінилася. Юліан, уже вдягнений, чепуриться біля дзеркала і збирається якнайшвидше покинути готельний номер, поки його хтось не запримітив. Він прийшов до Каміли тільки на ніч і не має жодних намірів світлитися на людях. Ці вихідні позиції героїв драми впливають з їхніх намірів і бажань.

Ця сцена немов окремий фрагмент, етюдна, незавершена картина драми, сповнена своєїрідної еротики, захованої в підтексті. Тут І. Франко використав відповідну стилістику тексту. Фрази дійових осіб уривчасті. Каміла жестами висловлює те, що не може сказати словами. За допомогою індивідуалізації мовної партитури І. Франко не тільки передав настрої молодих людей, а й зразу ж спробував окреслити їхні характери, зумовлені відповідним статусом. Драматург використав характерне для модернізму протиставлення героїв з різних соціальних сфер. Юліан походить з порядного роду. Він доктор права, і його нічні походеньки не личать йому, тому він абсолютно не має наміру рекламувати свої любовні пригоди з повією. Проведена ніч з Камілою для нього звичайна пригода, і він про це відверто говорить їй: «Слухай, Каміла. Не розумію тебе. Чого тобі треба від мене? Се ти вже не перший раз заговорюєш із сеї бочки. Знаєш добре, хто ти. Знаєш, що я твій гість. Прийду, зроблю, що треба, заплачу, що належиться, і піду. Коли приходжу, люблю тебе, як голодний теплу страву або чарку горілки. А коли голодний насититься і нап'ється, то яке йому діло до тих котлетів та клюсок? Заплатив і йде собі геть» [5, с. 379–380].

Зразу ж І. Франко загострив конфліктну ситуацію, змінюючи лірико-імпресіоністичну манеру на експресіоністичну, якій властиві «“нервова” емоційність та ірраціональність, символ, гіпербола, гротеск, фрагментарність та плакатність письма, позбавленого прикрас, схильного або до монохромності, або до підкресленого контрастування барв, мотивів тощо» [3, с. 229]. Юліан, прирівнявши Камілу до чарки горілки, котлет та клюсок, знімає її з-над хмар любовного екстазу, опускає на грішну землю і водночас виводить із психічної рівноваги, провокуючи на емоційний вибух. Її благосний настрої моментально розвіюється. Цинічна відвертість Юліана та безцеремонне поводження з Камілою ображає і принижує її. Вона нервово реагує на цей випадок, «*(хапає його за руки і силується заглянути йому в очі)*. Господи, який ти розумний! І де ви такі розумні паничі беретеся! Котлетка, чарка горілки – і дівчина, се зовсім усе одно. Ся смакує так, та так, а онта он як. Посмакував, а до решти йому байдуже. А може, та жива котлетка має серце? Може, в тій чарці – жива кров? Може, у неї є якась чуття, якісь бажання, якісь... ха, ха, ха!.. якісь ідеали?..» [5, с. 380].

Юліан зачепив Камілу за живе, безцеремонно вказавши на її принизливе становище. І тому вона так пристрасно говорить йому про «серце», «живу кров», «бажання» та «ідеали» на противагу «чарці горілки», «котлеті» та «клюскам», протиставляючи низькому, приземленому, матеріальному високе духовне начало. У такий спосіб драматург підсилив емоційну напругу. Адже «підвищена емоційність є важливою ознакою справжньої драматургії», в якій дивовижно поєднуються «сильне хвилювання і струнка композиція, творча фантазія і життєві спостереження, безпосереднє почуття і вивірена думка» [2, с. 4]. І саме в такому зображенні характерів дійових осіб виявилася національна органічність творчої концепції І. Франка з його пильною увагою до людини, її страждання та перспективи на шляху до особистого щастя.

Каміла наївно думає, що Юліан може спасти її душу «крапельиною чистої води», і тому вона благає його: «Юлечку, любий мій! Не відвертайся! Порадь мені! Вирви мене з сеї калюжі! Або хоч покажи мені дорогу... зроби надію... одури мене надією, хоч на

день... Хоч на хвилю! (*Пригортається до нього.*) Ти не знаєш, яке тяжке, яке страшне моє життя. Не знаєш, які думки не раз напосідають... Ні, я не буду оповідати тобі... Я знаю, в тебе серце м'яке, добре. Юлечку, зглянься на мене!...» [5, с. 380].

Ця репліка Каміли у відповідь Юліанові має надзвичайно важливе композиційне значення. Драматург вкладає в уста героїні ідею морального очищення особистості. Стан Каміли свідчить про те, що її збудження не спонтанне, воно виникло внаслідок довгих роздумів. Юліан тільки підштовхнув її до психічного зриву, підсилюючи нервові напруження. Тональність її мовної партитури різко змінюється. Оце експресіоністичне протиставлення краплини чистої води і калюжі дає змогу драматургові відтворити внутрішній стан дійової особи, яка опинилася в надзвичайно скрутному становищі і хоче вирватися з нього. Автор використовує сугестивні вирази: «Не відвертайся!», «Порадь мені!», «Зроби надію!». Її емоційні спалахи хвиля за хвилику накочуються на Юліана, але він залишається незворушним.

Особливість творчої концепції І. Франка в тому, що він завжди давав можливість своїм героям рухатися в напрямку до добра, світла, правди та справедливості. Великий гуманіст вважав, що кожен має право на очищення та спокуту. Кожен має право змінити свою долю. І в цьому випадку драматург створив можливості для Каміли піднятися зі суспільного дна. Для цього він і віддав провідну партію героїні, наповнюючи її слова експресією. Хронотоп у цьому випадку має ще й морально-етичний вимір. І. Франко зазначав, що які б факти з економічного чи соціального життя не використовував драматург, його завдання «завсігди лежать у обсягу психічного і морального життя» [4, с. 7]. І саме на морально-етичній складовій образу-характеру акцентував автор у маленькій трагедії «Чи вдурила?». Каміла опинилася на глибині суспільного дна, яке пригнічує її, і вона хоче піднятися з нього. Її емоційно насичені слова – це висловлене бажання, яке вона хоче зреалізувати, і тому з різних боків атакує Юліана, відкриває йому свої найпотемніші думки, а він вперто відбивається від її домагань. Адже драматична репліка – це вольове зусилля дійової особи. «Драматична сцена – це “посидинок”, драматична репліка – удар в боротьбі чи відбивання удару» [2, с. 67].

У кожній конфліктній ситуації І. Франко розкриває нові грані образу-характеру дівчини, яку спровокував на відвертість Юліан. Тобто, образ Юліана драматург використав як провокацію внутрішньої дії героїні, спрямовану на розкриття суб'єктивного «я», через вираження якого намагається передати глибинні почуття одинокої, нещасної дівчини, яку гнітить її статус повії. У пориві пристрасті Каміла відверто висловлюється про свій ганебний стан, і намагається в будь-який спосіб вийти з нього. Любов окрилила її, і вона сподівалася, що Юліан підставить їй плече. Спочатку вона пропонує Юліанові побути з нею, потім – провести до костелу, оскільки недільний день виявився роковиною смерті її матері, і нарешті – одружитися з нею. Але такі пропозиції Юліан не сприйняв серйозно. Її поведінка видалася йому звичайним кокетством, дивацтвом, любовною грою. Та це була не гра, це були не витребеньки. Згадка про матір загострила пригнічені почуття бідної сироти, яка опинилася на вулиці без засобів існування і стала повією. Каміла ніби вперше побачила себе збоку. Вона остаточно збагнула своє безвихідне становище. Цей новий аргумент активізував внутрішню дію героїні. Вона намагається

знайти вихід зі суспільного дна і хапається за Юліана, як потопаючий за соломинку. Але він черствий та байдужий до її долі. Юліан є уособленням жорстокого світу, який не прощає людині жодних промахів і не квапиться подати руку в скрутний момент. Він зі скепсисом сприймає її твердження, що серед багатьох мужчин, які її оточували, вона йому одному ніколи не брехала, його одного кохала і йому одному вірила. Її трагічна провина в тому, що вона справді закохалася в Юліана і вже не відчуває реального ґрунту під ногами. Побоюючись, що Юліан піде і вона не зможе розповісти йому про свої страждання, Каміла висловлює найсокрівенніше. У стані великого емоційного збудження Каміла щиро говорить, що вона знову хоче бути чесною, чистою, побожною, як під крильми своєї матері. І це цілком природне бажання сироти, але воно нездійсненне. Ретроспективно повернувшись у минуле, Каміла вже ніколи не зможе стати такою, як була до смерті своєї матері. У пориві пристрасті вона цього не усвідомлює, і її ілюзорні уявлення про світ штовхають її на нові необдумані кроки.

Репліки Каміли – це крик душі. Їй здається, що все ще можна змінити, всі помилки можна виправити, від усього бруду очиститися. Але це були дівочі ілюзії. Та й Юліан не сприймав серйозно її аргументів, бо був переконаний, що її «ремесло на брехні фоноване». Каміла сама розуміє, що повернути історію назад неможливо. І. Франко побудував гостру полеміку між дійовими особами так, що щирі та пристрасті слова Каміли викликають протест і навіть обурення в Юліана. Дійові особи вольовими зусиллями відстоюють свої позиції. Драматург акцентував увагу на тому, що між ними пролягла глибока прірва, яку вони не зможуть подолати. Юліан сприймає пропозицію Каміли одружитися з нею як особисту образу. Пройнявшись співчуттям до героїні, І. Франко не скористався експресіоністичними принципами, які для вирішення зовнішнього конфлікту дозволяли проігнорувати соціальний статус, патріархальне уявлення про сім'ю, морально-етичні критерії українського суспільства. Він не хотів відступати від життєвої правди образу-характеру. Тут драматург зважив на емансипаційні тенденції, які викликали суспільний спротив. «І емансипаційні вимоги часто сприймалися громадською думкою як загроза самій монолітності української справи, як посягання на найвищі святощі – шлюб, родину, батьківський авторитет, який звичайно не асоціювався з авторитетом великої й незрушної духовної традиції» [1, с. 9]. Пропозицію Каміли одружитися з нею Юліан не сприймає: «Усе те дурниці, дитино. Фантазії. Ти добра на тім місці, яке займаєш, а на іншим то ще хто знає, як би було» [5, с. 383].

Для підсилення трагічної тональності твору драматург використав чорний колір. Каміла відмикає куфер і видобуває звідти чорну сукню та інші частини жалібної туалети, в яких вона проводила свою матусю на кладовище. У такий спосіб І. Франко згущує темні фарби, акцентує увагу на смерті матері і наслідках, які настали для її доньки. Смерть матері, чорна сукня, кладовище – це ті мікрообрази, які наповнюють твір мінорним настроєм, притаманним трагедії.

Каміла, як та пташка, б'ється об шибку, хоче вирватися на волю із закритого простору, але, перебуваючи в полоні ілюзій, вона не усвідомлює жорстоких принципів вищого світу, які регламентують суспільну поведінку особи. Їй здається, що вона – чесна і чиста, як рік тому. Повернувшись думками у минуле, в реальності залишилася

в жорстокому і байдужому світі. І цей жорстокий світ уособлював Юліан. Він добре знає писані та неписані закони цього світу і переконаний, що високу морально-етичну планку щодо особистості, яку встановило українське суспільство протягом багатомісячної історії, Каміла подолати не зможе. Тому він не хоче себе компроментувати і відверто про це говорить. Але цього не розуміє Каміла. Вона сприймає вчинки Юліана як вияв егоїзму: «Ах, так ось який ти! Навіть такої дрібниці не хочеш зробити для мене! Такого мізерного знаку, що вважаєш мене людиною, а не кусником живого м'яса! О, тепер я розумію тебе. Ти без серця! Ти самолюб! Иди! Не хочу більше бачити тебе! (*Відкидає його руку*)» [5, с. 385]. Напруга суперечки досягла апогею. Своїми домаганнями та звинуваченнями Каміла вивела Юліана з себе. Він не стримався і вдарив її в обличчя. Цим ляпасом Юліан грубо і безцеремонно принизив Камілу. Він знищив останню надію героїні вибратися зі суспільного дна. Вона збагнула, що, незважаючи на свою палку і щире любов до Юліана, ніколи не зможе подолати прірву, яка пролягла між ними. І тут важливе значення має не тільки різне соціальне становище. І. Франко вибудував образи-характери за різними схемами. Внутрішня дія персонажів має різні напрямки – Юліан хоче якнайшвидше позбутися Каміли, а вона всякими засобами намагається затримати його біля себе. Але аргументи її непереконливі. Юліан не бажає йти на жодні поступки. Розв'язка неминуча. Почуття Каміли шукають виходу. Вона «*обома руками хапається за вдарене лице. Хвилю стоїть німа, мов приголомшена, потім скрикує нервово*»: «Мамочко моя! Мамочко! Бачиш, до чого я дійшла в роковини твоєї смерті!» [5, с. 385].

Оцей нервовий крик, характерний для експресіоністичної манери, драматург використав, щоб розкрити напружений психологічний стан доведеної до відчаю дівчини. Тут важливо наголосити на амбівалентності образу-характеру Каміли. У неї є два орієнтири – Юліан і мати. Юліан уособлює жорстокий, несправедливий світ, у якому Каміла не знайшла свого щастя і зазнала поневірянь, принижень та стражденного болю. З її вразливою душею вона почуває себе дуже незатишно в цьому світі. Ностальгія за минулим позбавила її душевної рівноваги. Спогад про матір повернув її в колишнє життя – чисте і світле. І цей контраст загострив її почуття. Останній, хоч і ілюзорний духовний зв'язок із Юліаном у Каміли обірвався. Сподівання на розуміння її становища з його боку не справдилися. Закохана в нього, вона була засліплена своєю любов'ю, відірвалася від реальної дійсності і сподівалася на диво. Але диво не сталося. Драматург дотримався правди життя і реалістично розв'язав конфлікт між повією та паничем. Він демонстративно розвінчує експресіоністичну тезу про те, що людина є доброю істотою, і показує, що Камілі не вдається зруйнувати мур між нею і Юліаном, вибудований патріархальною традицією. І на цьому І. Франко, як реаліст, міг завершити драматичну сцену. Але драматург вирішив продовжити особистий шлях героїні в дусі експресіонізму, зміщуючи акценти в бік суб'єктивного переживання, зосередивши увагу на трагічності образу-характеру Каміли. «Герой трагедії може бути заповнений бурхливою пристрастю, але невід'ємною ознакою є його здатність до самосвідомості, до глибокого почуття, багаті емоційної вібрації – здатність до страждання» [2, с. 143]. Отримавши різку відмову від Юліана піти їй назустріч, вона відчула свою безпомічність

і остаточно зрозуміла, що змінити ситуацію неможливо. Але залишатися в такому ганебному становищі вона не могла: «Ні, не можу, не можу довше! (*Заломлює руки і бігає по покою.*) Мамочко! Поглянь на свою доню! Візьми мене до себе! (*Знову надслухує при дверях.*) Пішов! І не вернувся... не вернеться більше! І не треба. Пощо?» [5, с. 385–386]. Тут драматург переніс увагу на збурену душу Каміли, яку збентежили непорозуміння з Юліаном та спогади про матір. Суб'єктивне, егоцентричне «я» настільки викривило сприйняття реального світу, що вона не знаходить у ньому свого місця. Каміла не може заспокоїтися і тому хоче покинути цей світ. І. Франко показав, що в збудженому стані Каміла не може адекватно оцінювати ситуацію. І це він досягнув за допомогою імпресіоністичних засобів. «Імпресіоністична моментальна враженнєвість як стала характеристика підвищеної чуттєвості» [6, с. 294] дала йому змогу відтворити мінливий стан душі головної героїні.

Важливо наголосити, що Каміла не думає в цей момент про загибель, а про перехід її душі з земного, жорстокого світу у світ духовний – чистий, світлий і благородний. Вона переконана, що церковні дзвони кличуть її туди: «Дзвони грають... До церкви кличуть...» [5, с. 386]. Церква за християнським уявленням українців виступає як пересторога від злих намірів, як духовна інституція, яка допомагає людині очиститися від гріхів і знайти дорогу до Бога, умирити душу молитвами та покаєннями. І в Каміли був такий шлях. Вона була віруючою і могла покладатися на Бога. Але зманіжена Каміла не була готова до таких випробувань. У стані збудження вона явно перебільшує своє горе. Їй здається, що так далі жити не зможе. Плин її думок раптом різко змінюється, і вона відвертається від церкви: «Не до церкви, а до мами... До мами! До мами! Мамочко! Біжу до тебе!.. (*Скаче на вікно, відчиняє його і кидається вниз*)» [5, с. 386].

Трактуючи смерть як полегкість, як порятунок, драматург вдався до експресіоністичного прийому, який виростав з лірико-імпресіоністичної концепції «філософії серця», характерної для українського світовідчуття. Спогад про матір загострив почуття Каміли. Юліан принизив її, і в стані афекту вона наклала на себе руки. У маленькій трагедії «Чи вдуріла?» І. Франко психологічно переконливо вибудував логіку вчинків трагічного образу-характеру, поєднавши засоби реалізму, імпресіонізму та експресіонізму. Не знайшовши виходу зі скрутного становища, головна героїня Каміла прийшла до трагічного фіналу – наклала на себе руки. І саме зміщуючи акценти в бік суб'єктивного переживання, драматург у дусі експресіонізму мотивує самогубство дійової особи, що дало йому змогу підсилити емоційно-психологічну напругу твору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Агеєва В. Жіночий простір. Феміністичний дискурс українського модернізму / В. Агеєва. – К., 2003. – 320 с.
2. Волькенштейн В. Драматургія / В. Волькенштейн. – М., 1960. – 338 с.
3. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К., 1997. – 752 с.
4. Франко І. Примітка до статті Ю. Кміта «Карпенко-Карий (Іван Тобілевич)» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 33 / Іван Франко – К., 1982. – С. 7.

5. Франко І. Чи вдуріла? / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 24 / Іван Франко. – К., 1979. – С. 378–386.
6. Шумило Н. Під знаком національної самобутності / Н. Шумило. – К., 2003. – 353 с.

*Стаття надійшла до редакції 11.10.2015
Прийнята до друку 18.10.2015*

MORAL-ETHICAL DIMENSION OF PERSONAGES IN IVAN FRANKO'S SHORT TRAGEDY «IS SHE MAD?»

Volodymyr PRATSIOVYTYI

*Ivan Franko National University of Lviv,
Academician Mykhailo Vozniak Department of Ukrainian Literature,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000*

The article traces the way the playwright, having combined the realistic, impressionistic and expressionistic means, socially conditioned and psychologically, in a convincing way, built up the behavioral logic of the tragic character-sketches of Kamila and Yulian. Simultaneously, the author accentuates the moral-and-ethical component of their behavior.

Keywords: moral-and-ethical dimension, short tragedy, character-images.